

4.6. СОЛІДАРИСТСЬКО-КОРПОРАТИВНА ПАРАДИГМА АНТИКРИЗОВОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Якщо говорити про духовно-культурний потенціал, який необхідно залучити для максимальної мобілізації населення сучасної України для подолання всеохопної кризи, то в цьому питанні присутня дивовижна плутанина. З моменту становлення української незалежності багато українських істориків, філософів і навіть еко-номістів неодноразово писали про те, що типологічними соціально-психо-логічними характеристиками українського етносу, які, між іншим, докорінно відрізняють його від менталітету російського етносу з його общинно-колективістською зрівнялівкою і повним підпорядкуванням державно-бюрократичному ієрархізму імперського типу (звідсіля знамените гасло російських почвеників «за державу прикро!»), є яскраво виражений індивідуалізм, активізм, що, мовляв, доходить до анархізму («де два українця — там три гетьмани»), загострене почуття приватного власника, загальна свідомість і навіть підсвідомість орієнтація на західні ліберальні цінності.

Про українця як природженого приватного власника волають буквально всі українські консерватори типу В. Липинського і в той же час неоконсерватори або «націонал-демократи», які доклали руку до шокової терапії у часи проголошеної незалежності, що насправді стала для українського народу не просто шоком, а електрошоком без терапії. Одночасно начебто Конституція П. Орлика є мало не першою в Європі моделлю ліберальної конституції, в якій вже проглядається принцип поділу влад.

З іншого боку, малюються катастрофічні сценарії, обумовлені тим, що, виходячи із гангтоновської типології цивілізації по світовим релігіям, розколотість України за релігійною ознакою (православний Схід і католицький Захід країни), що склалася історично, закладає неминучий розкол країни, немовби складеної з двох несумісних цивілізаційних просторів [1].

Насправді все значно складніше. Можна погодитися з тим, що український етнос на етапі його формування і трансформації в сучасну політичну націю класичного західного типу (а ці процеси відбувалися майже паралельно) зазнав величезного впливу європейської ренесансно-реформаційної традиції [2]. А класичний католицизм справді виступав у формі реакційно-загарбницької ідеології колоніального типу, спрямованої на духовно-етнічну асиміляцію українців та перетворення України на периферію не тільки Польщі, а й Російської «периферійної імперії» західного світосистемного ядра [3].

Причому специфічність цих процесів була насамперед обумовлена тим, що внаслідок ситуації військового протистояння між головним ретранслятором європейської культури — Польщею і Україною, яка обстоювала право на самостійний державний статус повноцінної політичної нації європейського зразка, реформаційні ідеї, що формувалися в Європі у формі конфлікту між католицизмом і протестантизмом, на території України набули форми протистояння католицизму і православ'я; і саме реформоване православ'я виступило ідеологією національно-визвольної боротьби.

Однак важливо взяти до уваги, що в даному випадку йдеться саме про докорінно реформоване православ'я, що принципово відрізнялося від його так званої «свято-отеческой» феодально-візантійської версії, яку російські ідеологи відновлення

«Третього Риму» і сьогодні вважають єдино автентичною. Українське ж православ'я вже наприкінці XV ст. було буквально пронизане європейськими ренесансними і реформаційними впливами. Більше того в Україні реформоване православ'я фактично виконувало ту ж мобілізаційно-цивілізаційну функцію, яку в центрально-європейських етносах виконував протестантизм!

Це обумовлено унікальною геополітичною ситуацією, за якої, з одного боку, ідентичність українського етносу формувалася як опозиційна і навіть ворожа до релігії польських загарбників, а з іншого — український варіант православ'я наскрізь «просякнутий» не тільки ренесансними і реформаційними, а й контрреформаційними інтенціями вже якісно реформованого католицизму, що лише позірно перебувало в непримиренній світоглядній опозиції до реформації, а насправді розвивало надзвичайно важливі власне буржуазні виміри нового типу світогляду.

Йдеться передусім про те, що, якщо пуританізм, як блискуче показали М. Вебер та В. Зомбарт, був орієнтований на формування так званої протестантської етики раціонального примноження капіталу в межах приватновласницької мотивації, що спиралася на перші зародки ліберального індивідуалізму (успіхи в економічній царині мали свідчити про богообраність перших буржуа), то єзуїтсько-контрреформаційна традиція як свого роду особлива парадигма в межах самої реформації (лише позірно протилежна ідеям Лютера, Кальвіна, а тим більше ренесансним італійським гуманістам або ідеям Еразма Роттердамського) була зорієнтована на ідеали самовідданого спільнотно-ієрархічного та «горизонтального» спільнісно-консолідованого служіння як індикатора богообраності не тільки в економічній, а й у військово-політичній і духовній сферах суспільного життя. Усе це надзвичайно ускладнює типологію енторелігійної ідентичності України з приводу якої точаться неперервні дискусії [4]. Варто нагадати, що єзуїтську освіту мали такі видатні гетьмани України, як Б. Хмельницький, І. Виговський, І. Мазепа та П. Орлик.

І саме тому, що, на відміну від регіонів зі сприятливою геополітичною кон'юнктурою, мобілізаційно-авторитарна складова протестантизму, що виявилася насамперед у процесах європейської контрреформації, мала найбільший запит у країнах, які робили надзусилля для відстоювання своєї державної самостійності (причому часто — із застосуванням військово-силових «аргументів»), на протигагу протоліберальному пуританізму, адекватному насамперед завданням безпосереднього формування національних ринків, саме контрреформація в її різних варіантах, що насправді має лише видимість повернення до католицької автентичності, справила найбільший вплив на формування менталітету українського етносу.

Близькі до контрреформаційної апеляції до емоційно-естетичної сфери, яка є необхідною передумовою мобілізації сфери вольової, й пієтистські та квієтистські ідеї так званої філософії серця [5]. Ці світоглядні підходи проявляються в роботах українського православного полеміста І. Вишенського, згодом у філософії Г. Сковороди, а потім запліднюють філософські концепції П. Юркевича, М. Куліша (так зване хуторянство), Т. Шевченка, М. Костомарова і навіть М. Драгоманова (концепція українського громадянства, яка, за нашим переконанням, зовсім не тотожна ідеї суто буржуазного громадянського суспільства в межах концепції правової держави). Один із найвідоміших дослідників творчості Г. Сковороди І. Іваньо справедливо відзначав, що на його творчість справили великий вплив ідеї Ф. Прокоповича, з тією різницею, що Ф. Прокопович більше розвивав авторитарно-корпоративний вимір контрреформаційної доктрини, а Г. Сковорода — солідаристський.

Ф. Прокопович, діяльність якого зятато засуджують не тільки російські православні ортодокси, а й деякі з українських «націоналістів», є насправді однією з найгеніальніших постатей української культури. Адже зусиллями самого Ф. Прокоповича і його однодумців Україна здійснила найпотужнішу культурну експансію в Росію, виступила щодо неї таким же культурегером, яким свого часу антична Греція виступила щодо могутнього Риму. Не випадково один зі стовпів євразійської цивілізаційної ідентифікації Росії В. Трубецкой змушений був визнати: «Стара, великоросійська, московська культура за Петра померла; та культура, яка з часів Петра живе й розвивається в Росії, є органічним і безпосереднім продовженням не московської, а київської української культури... На межі XVII і XVIII ст. відбулася українізація великоросійської духовної культури» [6].

Причому «українізація» означала ніщо інше, як впровадження в масову свідомість еліти не тільки нових філософських і природничо-наукових ідей, а й соціальних моделей. Найважливішу роль у теоретичному обґрунтуванні петровських реформ, спрямованих на побудову абсолютистської держави і державно-капіталістичного укладу, і відіграв видатний український мислитель Ф. Прокопович. Він не тільки намагався прищепити Петру I новітні реформаційні державно-капіталістичні соціальні концепції Європи, уявлення про державу як про чітко раціонально організований військовий корабель [7], а й сам був одним із найбільш активних реформаторів. Він разом із іншими українськими реформаторами всіляко підтримував усе живе й творче, сприяв розвитку російської науки і культури вже європейського зразка, фактично закладаючи фундамент майбутніх золотого і срібного віків російського мистецтва і російської фундаментальної науки. Досить лише згадати про його підтримку і захист А. Кантемира, В. Татищева, М. Ломоносова.

Більше того, на противагу російському деспотизму з його ідеєю «помазаника божого», Ф. Прокопович розробив оригінальну концепцію просвітницького і навіть конституційного монархізму модерного авторитарного європейського типу в дусі ідей М. Макіавеллі, Ж. Бодена, Г. Гроція, Вітторіо, побудовану на ідеї ефективного служіння державі як показника власної богообраності, що прямо впливала з єзуїтської контрреформаційної традиції (мислитель закінчив найпрестижніший колегіум св. Афанасія у Римі) [8]. Тому потрібно категорично відкинути всі міфи про так звану визначальну бездержавність українського етносу [9]. Насправді Україна була набагато ближча за Росію до вирішення завдання створення нації європейського зразка, але вона потрапила в унікальну історичну ситуацію — своєрідну геополітичну пастку, коли на системну нестабільність, пов'язану з процесом реформації і формуванням нових світоглядних засад соціального буття, характерну і для європейських держав (згадаймо епоху реформаційних війн), «наклалася» військова агресія з боку Росії, Польщі та Криму, причому кожна зі сторін фактично вела війну на знищення українського етносу як цілісного утворення. При цьому, не дивлячись на проявлену небачену пасіонарність і мужність українців, Україні не вистачило матеріальних і людських ресурсів, аби відстояти свою національну незалежність. Жодна із країн Європи не змогла би побудувати державну незалежність за таких умов! Згадаймо хоча б історичну долю Польщі і Фінляндії, які були у значно кращих геополітичних умовах за Україну, і все ж потрапили під протекторат Росії.

Також необхідно зауважити, що вітчизняними дослідниками практично не розроблена тема типологічного зв'язку концепції Г. Сковороди про «сродну працю»

з європейською традицією становлення корпоративної парадигми нового постфеодального типу. Адже принцип «сродності» праці як творчої самореалізації, що складає сенс буття нового історичного типу особистості, і в той же час почуття обов'язку, заснованого на усвідомленні значущості ролі людини в будь-якій ланці структури трудової чи військової організації, передбачає готовність навіть до самопожертви: «Як розкошує бджола своєю працею, збираючи мед! За мед їй відбирають життя, але вона не перестає трудитися доки живе. Солодкий їй мед, але ще солодший труд... Для нього вона народжена. ...О боже мій! Який солодкий найгірший труд із тобою» [10].

Ідеї Г. Сковороди явно концептуально корелюють із вищезгаданими прогресивними напрямками західноєвропейської філософсько-релігійної традиції. Так, український філософ, зокрема, писав: «не дивися на те, що вище, а що нижче, що визначніше, а що менш визначне, що багатше й бідніше, а дивися, що тобі сходне. Як я сказав, — без сродності все — ніщо. Залишся у відповідному твоїй природі званні, яким би низьким воно не було» [11]. Розмірковував великий мислитель також і про необхідність зайняти своє місце в структурі поділу праці, без чого «всяка їжа гірка, послуга не мила, а постіль тверда», і людина «жити не може і вмерти не хоче... Мертва зовсім душа людська, що відторгнута від природної своєї справи» [12], а також чітко формулював майбутній принцип корпоративної честі, що корелюється із державницьким ідеалом О. Кромвеля і, водночас, Б. Хмельницького: «І воїном хто народжений, дерзай, озбройся!.. Борони хліборобство і купецтво від внутрішніх грабіжників і зовнішніх ворогів. Що солодше природному воїну, як військова справа? Бережи звання як око... Ранг мати може будь-хто, але справу насправді робить лише той, для кого це поклик. Справа і без ранга справа, але ранг без справи ніщо, а справа без Бога» [13].

На противагу уявленням про суто прагматичний і навіть аморальний характер єзуїтизму, насправді емоційно-естетичний момент у ньому підсилюється коштом «асиміляції» ідей ренесансного неоплатонізму і духовного пантеїзму і, на відміну від переважно старозаповітних орієнтацій політичного протестантизму, пов'язаний із поклонінням навіть не Ісусу, а Діві Марії, образ якої поступово зливається з образом Батьківщини, Нації, яку покликані захищати її «сини» від посягань «темних сил» в мирському житті. Не випадково І. Лойола, засновник воєнізованого ордену єзуїтів, одночасно має звання генерала і наділеного особливою божественною місією «лицаря Діві Марії». Так само, як і в кальвінізмі, обґрунтування беззастережного підкорення владі з боку підданих, котре в єзуїтизмі досягає вимоги готовності до покори в якості «хладного трупа», зовсім не породжує в них відчуття несвободи. Адже воно має суто добровільний характер і пов'язане із внутрішніми переконаннями.

Представник навіть функціонально найнезначнішої ланки владної ієрархії незамінний на своєму місці, причетний до здійснення вищого призначення і в цьому сенсі рівний вищим керівникам, таким самим «слугам» Господа. «Адже справжнє послухання дивиться не на того, кому воно призначається, а на Того, в ім'я Кого воно виконується; якщо воно виконується виключно заради нашого Творця і Господа, тоді воно стосується Його — Господа всіх. Отже, нема ніякої необхідності розмірковувати, про кого йдеться: про повара чи про настоятеля обителі, про того, хто віддає наказ, адже по здоровому розмислові підкорення виконується не їм і не заради них, а виключно Богу і тільки заради Бога, нашого Творця і Господа», — писав І. Лойола [14].

Гранично співзвучні ідеї знаходимо і у Ж. Кальвіна: «Тому, щоб своєю безрозсудністю і зухвальством ми не порушили всього порядку речей, Бог встановив відмінності між професіями і способом життя, прописав кожному його обов'язки. А щоб ніхто не переступав встановлених для нього меж, він назвав кожний спосіб життя «покликанням» (*vocation*). Тому кожний на своєму місці повинен усвідомлювати, що його положення — немов пост, на який він поставлений Богом, що йому не слід скакати в різні сторони і необачно змінювати уклад свого життя [15]. Тому «...немає справи нечистої і ганебної, яка б не засяяла перед Богом і не стало б дорогоцінним, якщо, виконуючи його, ми служимо нашому покликанню» [16].

Усі ці положення пізніше будуть покладені в основу бісмарківської соціальної держави, японського соціально корпоративного патріотизму, трансформаційних моделей часів правління Ш. де Голля. Цікаво, що саме єзуїтські навчальні заклади закінчили такі видатні авторитарні лідери-державники, як Ш. де Голль і Ф. Франко, а О. фон Бісмарк захоплювався саме пієтизмом, мріючи звільнити протестантизм і від зайвого містицизму, і від догматизму з утилітаризмом [17]. І це зовсім не випадково, адже навіть система освіти українських формально православних братств, активно підтримуваних козацькою старшиною, насамперед була спрямована на формування корпоративно-солідаристського духу, який лежав в основі сучасної європейської націоналістичної і консервативної ідеології і далі отримав свій розвиток в межах концепції соціального католицизму [18].

На жаль, навіть багато українських дослідників *не враховують несумісність класичного католицизму етапу його занепаду, проти якого саме з позицій реформаційної стратегії вели нещадну боротьбу той же М. Лютер і Ж. Кальвін, і контрреформаційної реформованої версії католицизму, яка лягла в основу соціального вчення католицької церкви, що справило величезний вплив на розвиток вже власне посткапіталістичних концепцій*. При цьому повністю ігнорується зв'язок цієї традиції з українською «філософією серця» Г. Сковороди і П. Юркевича, що насправді має свої витoki в пієтистських, квієтистських, протестантських і контрреформаційних течіях, а не в традиціях російського православного візантійського богослов'я. Наприклад, С. Тихолаз зводить саму концепцію «філософії серця» П. Юркевича до традицій християнського неоплатонізму, фактично заперечуючи європейські ренесансні і постренесансні впливи Нового часу, під знаком яких і формувався український етнос і проходило становлення української філософії, а також практично не враховуючи смислового зв'язку його «філософії серця» з такими творами мислителя, як «Філософія права» й «Історія філософії права» [19].

Несправді, філософія П. Юркевича буквально пронизана європейськими романтичними інтенціями, що беруть свої витoki у ренесансному неоплатонізмі і пієтистських контрреформаційних ціннісних установах, які далеко виходять за межі охоронно-релігійних, із світоглядних засад, гуманістичний потенціал яких по суті був вичерпаний ще в епоху Середньовіччя. Звідси принципове нерозуміння дійсних витоків національної ідентичності, нерозривно пов'язаної якраз із традиціями контрреформаційного і посткапіталістичного розвитку європейської цивілізації.

Що ж до основного сенсу української національної ідеї в її стадіально-соціологічному вимірі, то її зміст із найбільшою повнотою передає знаменита «Книга буття українського народу» М. Костомарова, з чим погоджуються провідні дослідники в цій галузі [20]. Саме в цьому програмному документі були найпоєднаніше сформульовані основні положення «третього шляху», альтернативного і російському імперському

«зрівняльному» етатизму, і класичному ліберальному «розумному егоїзму», що «зробив богом чрево», з його установками «живи і давай жити іншим», «свобода одного поширюється до межі, за якою вона починає обмежувати свободу іншого», в якому насправді у найбільш послідовному вигляді сформовано індивідуалістичний ідеал протестантизму, базованому на приватному інтересі, невідповідності життя без врахування інших членів національної спільноти — потенційних виробників або покупців продукції в межах національного ринку [21].

Ці ж ідеї червоною ниткою проходять через всю українську модерну суспільну думку, завершуючись славнозвісним твором В. Винниченка «Заповіт борцям за визволення»: «Світ стоїть перед катастрофою, всі це знають, всі бояться її і всі всією душею хотіли б уникнути її. Але як?» [22]. Письменник справедливо відзначає, що «багато капіталістів уже розуміють, що доба капіталізму кінчається. Він зіграв свою історичну роль і повинен уступитися перед новою фазою суспільного розвитку» [23]. Тому він протиставляє «двом Драконам» — «советському і американському імперіалізмам» — «третю силу» — суспільний устрій «колектократію», типологічні характеристики якої дуже близькі суспільному устрою, базованому на корпоративно-солідаристській моделі [24].

Зважаючи на це, потрібно підкреслити неправомірність протиставлення державницького і так званого народницького напрямків української суспільної думки. Тому неконструктивною є позиція «самостійників», яку вони протиставляють «федералістам». Зокрема, В. Липинський будує свій антисоціалістичний, начебто консервативний (а насправді корпоративний) ідеал під назвою «класокрія», М. Сціборський під брендом «націократія», М. Донцов — «інтегральний націоналізм», О. Бойдуник — «національний солідаризм», на протигагу соціалістам-народникам, ідеали яких зовсім не зводяться до марксистського радикалізму.

Насправді, контівський позитивізм і сен-симонівський утопічний соціалізм, від яких беруть витоки «хуторянство» П. Куліша, «громадівство» М. Драгоманова, «соціалізм» І. Франко, «конкордизм» («взаємоузгодженість») В. Винниченка, «мютюалізм» («взаємність») М. Бердяєва, мають зовсім інший, а саме європейський контекст, цілком зіставний із соціально-романтичними концепціями у стилі авторитарно-монархічного корпоративізму Ж. Мішле, Ж. Бодена, Г. Гегеля, Ф. Шеллінга, концепції європейського солідаризму, християнського соціалізму, соціального католицизму і корпоративізму, прибічниками яких були самі українські державники і «самостійники». Вони тісно пов'язані з модерною європейською соціологічною та економічною традицією [25].

Важливо підкреслити, що синтез корпоративної і солідаристської складових, що на соціологічно-економічному рівні знайшов свій найповніший прояв у маловідомій праці О. Бойдуника «Український солідаризм», не тільки не відкидає ліберальну й етатистсько-директивну складові суспільного життя, а включає їх у модель багатопарадигмального синтезу як важливі моменти суспільної самоорганізації сучасного типу, одночасно позбавляючи їх тієї тоталітарної одномірності, яка спричинила катастрофу двох світових воєн у ХХ ст. Причому, якщо нацистський і радянський комуністичний тоталітарний проекти сьогодні, так би мовити, відійшли в тінь, то ліберальний екстремізм (за Дж. Соросом — ринковий фундаменталізм) сьогодні буквально перебуває в центрі подій, які одні вчені називають новою всеохопною світовою економічною кризою, а інші мало не новою світовою війною, що відбувається у формах передусім духовно-світоглядного знищення «людини в людині» (М. Гоголь).

Особливо необхідно зауважити, що видатні російські мислителі часто-густо під прикриттям тих чи інших етнонаціональних проектів фактично розробляли ту ж саму мобілізаційну, корпоративну (І. Ільїн, П. Струве, О. Кожев) і солідаристську (В. Соловйов, М. Бердяєв, С. Булгаков, П. Сорокін, О. Зинов'єв) складові моделі «третього шляху», що, по суті, має саме європейський постбуржуазний контекст і однаково протистоїть як ультраліберальній традиції ринкового фундаменталізму, так і реакційно-міфологічному «охоронництву» євразійського міфу або візантійсько-православній державно-імперській догматиці. Причому російський солідаризм, попри всі свої відхилення, також тяжів до синтезу патріотично-авторитарної, солідаристської і корпоративної складових [26]. Саме цим можна і потрібно пояснити те, що зяті борці за російську самобутність О. Кіреєвський, О. Хомяков, К. Леонтьєв, С. Соловйов, В. Соловйов, М. Гоголь, Ф. Тютчев, уже не кажучи про опозиційного самодержавству П. Чаадаєва, якого називали російським де Мейстром, або явно симпатизували католицизму, або офіційно прийняли католицьке віросповідання!

Сказане особливо важливо врахувати в контексті нагальності розроблення антикризової ідеології, що б була прийнятною і мобілізуючою і для представників українського етносу, і для етнічних росіян. Свого часу в низці публікацій було обґрунтовано актуальність саме солідаризму як ідеології українського відродження [27]. На жаль, незважаючи на те, що кілька українських партій, зокрема й БЮТ, задекларували взяття на озброєння доктрини солідаризму, на сьогодні вони ані у своїх програмних документах, ані, тим більше, в реальних діях не підтвердили серйозність своїх реформаторських гасел [28].

Проведений аналіз незаперечно свідчить, що всі концепції, побудовані на уявленні про безмежну адаптивність класичного капіталізму, його здатність самовідтворюватися на власній основі і, долаючи всі кризи, не тільки самовдосконалюватись, а й виступати каталізатором пасіонарної інноваційності, в сучасну добу не витримують критики. Насправді класичний капіталізм, нехай і в дещо специфічній формі, прискорено проходить класичні цивілізаційні цикли зародження, розквіту і занепаду, перехід у стадію мемфордівської мегамашини, що свого часу констатували такі видатні мислителі, як А. Сен-Сімон, О. Конт, К. Маркс, Е. Муньє, П. Сорокін, О. Гакслі, Г. Маркузе, Е. Фромм і багато інших. Нинішня світова фінансова криза нерозривно пов'язана із циклом цього занепаду [29].

Починаючи із середини XIX ст., відбувається шалена конфронтація класично капіталістичного, а сьогодні вже посткапіталістичного суспільного ладу, обумовлена феноменом охопленості фактично всього соціального простору західним світо-сиситемним ядром, включеністю всіх інших країн у капіталістичні відносини як так званої світової периферії. А це, на нашу думку, означає, що консолідуючий і навіть авторитарно-мобілізаційний потенціал корпоративно-солідаристської моделі розвитку має бути задіяний не тільки для вирішення глобальних проблем сучасності, а й безпосередньо протистояти катастрофічній тенденції екологічного і духовного саморуйнування суспільства масового споживання [30].

Адже вже на початку XX ст. потужні бізнеселіти США, що захопили монополію у банківському секторі, все більше починають діяти як представники антинаціонального капіталу, вважаючи, що національна економіка має функціонувати за принципом максимізації прибутку за будь-яку ціну, причому, в першу чергу, за рахунок спекуляцій на ринку цінних паперів. Декілька фінансово-олігархічних кланів спочатку фактично монополюють приватизували економіку США, а потім

почали суттєво впливати і на політичну систему, лобіюючи свої інтереси в законодавчих органах й активно використовуючи мафію для розправ над супротивниками.

Саме легалізація контролю над економікою США з боку напівкримінального монопольного бізнесу та потужних банківсько-фінансових об'єднань Рокфеллера і Моргана й привела до створення біржової фінансової спекулятивної піраміди, наступного неминучого падіння фінансового ринку, втрати мільйонами американців своїх заощаджень та початку великої економічної депресії в США [31]. Подібний контекст дозволяє зрозуміти мотиви появи робіт В. Зомбарта «Торгаші і герої», М. Шелера «Буржуа та релігійний діяч», О. Шпенглера «Пруссакство і соціалізм». В останній роботі автор протиставляє корпоративно-солідаристський устрій бісмарківського типу, споріднений з японським так званим конфуціанським капіталізмом, ультралібералізму британського фінансово імперського штабу.

Суголосні з О. Шпенглером та Е. Юнгером, з їхнім протиставленням торгашу робітника, й ідеї В. Липинського, який протиставив представникам «золотих мішків», «анонімного капіталу», всесвітньої «плутократії» так званих продуцентів — представників національно орієнтованого робітництва і бізнесу. Елементи саме такої героїзації осучаснення середньовічного лицарства є в відомій книзі М. Оссовської «Лицар і буржуа. Дослідження з історії моралі».

Пізніше В. Зомбарт у «Німецькому соціалізмі» також протиставляє солідаристсько-корпоративну консолідованість фінансовому імперіалізму, який, на думку автора, стирає органічно самобутні спільноти з поверхні світу. Ле Бон обстоює, по суті, ті самі позиції неокорпоративізму у своїй «Психології соціалізму», Е. Дюркгайм — у «Самогубстві» та «Поділі праці», де він пише про корпоративний устрій як особливу «моральну спільноту», що породжує «динамічну гушавину» солідарної співтворчості, К. Мангейм — у «Консервативній думці», Е. Трьольч — у «Німецькій ідеї свободи» тощо.

Олігархічно-паразитичні фінансові клани Моргана, Мелона, Дюпона, Рокфеллера з 1935 р. розпочали шалену боротьбу проти рузвельтівського курсу. Ф. Рузвельта звинувачували в тому, що головна стратегія «нового курсу» начебто пов'язана з директивним державним регулюванням або навіть державним втручанням в економіку за радянським зразком і абсолютно суперечить американському менталітету, і саме тому йому не вдалося до кінця подолати безробіття та вирішити інші соціальні проблеми. Хоча в дійсності реформу гальмували саме олігархи, що домоглися судового скасування багатьох рузвельтівських нововведень, зокрема «кодексів чесної конкуренції».

Насправді Ф. Рузвельт спирався на теоретичні розробки видатних американських економістів, таких як Т. Веблен, Д. Коммонс, У. Мітчелл, а пізніше Дж. Кейнса, за поглядами яких державне регулювання економіки мало носити індикативний характер, відбуватись переважно за допомогою фінансових інструментів, а представники цього ж напрямку економічної науки А. Берлі та Р. Тегуелл ввійшли безпосередньо до «мозкового тресту» президента Рузвельта. Спираючись саме на базові засади подібного суспільного устрою, що отримав назву ордолібералізму, соціальної держави, системи участі, шведського соціалізму, конфуціанського капіталізму, соціального ринкового господарства тощо, були проведені також широкомасштабні реформи, що отримали назву економічного дива у Німеччині, Японії, Франції, Іспанії, Китаї вже після Другої світової війни.

Тут передусім важливо взяти до уваги, що «новий курс», запропонований Ф. Рузвельтом, був спрямований не тільки на відновлення промисловості й сільського

господарства, в тому числі й за рахунок часткової націоналізації банківської сфери, що повинно було дати роботу багатьом і покращити рівень життя практично всіх, а й на те, щоб відновити почуття гідності простого американця, його віру в себе, у свої сили бути господарем власної долі. «Нам нічого боятися, окрім страху», — проголосив американський президент, коли в країні було понад 14 мільйонів безробітних і за останніми даними до 5 млн померло від голоду. Саме з цією метою створено Федеральну адміністрацію громадських робіт, через яку протягом реалізації нового курсу Рузвельта пройшло 8,5 млн американців, із них понад 3,5 млн молоді, які зобов'язані були більшу частину зароблених коштів відправляти своїм сім'ям і таким чином підтримували загалом майже 50 млн американців.

У цілому рузвельтівська реформа свідомо була спрямована на відхід від ліберальної моделі не тільки економіки, а й суспільства, і фактично побудови в країні нового суспільного устрою, в якому б економічна ефективність поєднувалась із соціальною справедливістю. У зв'язку з цим потрібно згадати знаменитий Закон Вагнера, — «національний акт про трудові відносини», що повинен був врегулювати взаємовідносини між працею і капіталом, а також соціальний захист робітників. Разом із тим, у процесі реформ було створено майже 500 промислово-фінансових груп корпоративного типу, що будували свою діяльність на основі «кодексів чесної конкуренції». Усе це свідчить про корисність досвіду «нового курсу» для сьогоденної України, яка з часів проголошення своєї незалежності відчуває концептуально подібні проблеми.

Також Ф. Рузвельт визнавав, що можна говорити про корпоративно-солідаристську складову реформ, і що за взірць йому до певної міри правила успішні економічні реформи Б. Муссоліні в Італії і навіть, на першому етапі, діяльність А. Гітлера. Але тут слід ще раз зауважити, що не тільки в нацистській Німеччині, а й в менш тоталітарній фашистській Італії часів Б. Муссоліні проголошений ідеал корпоративного суспільного устрою так ніколи і не було послідовно реалізовано, адже обидві ці країни, як зазначалося вище, врешті-решт пішли по шляху суто тоталітарного орадянщення влади і економіки [32].

Проти наростання споживацько-безвідповідальних настроїв уже в 1962 р. виступив і один із головних творців соціального ринкового господарства повоєнної Німеччини Л. Ерхарт. У статті «Заощадливість і тверезість» він із тривогою констатував, «що зростання з року в рік обсягу дотацій із держбюджету набуває загрозливих розмірів, воно може підірвати ефективність всієї нашої кредитної політики» [33]. У статті із красномовною назвою «Справжні вороги німецького народу» він писав про тих, хто культивує інфантильно-споживацькі настрої: «найгіршу послугу надають німецькому народові ті політичні діячі, які підтримують його в таких дешевих жаданнях і навіть збуджують жадібність так званими передвиборчими подарунками. ...Вимоги до держави зростають мірою того, якою хиріє, до повного відмирання, почуття особистої відповідальності [34].

Сучасна фінансова криза в Греції, обумовлена намаганням будувати собі квітуче життя без важких колективних надзусиль, зокрема кредитувати не промисловість, а сферу послуг (туристичний бізнес), є лише віддзеркаленням неоконсервативної економічної стратегії всього сучасного ЄС, про небезпеку якого і попереджав Л. Ерхарт. Насправді, сьогодні «суспільство масового споживання» починає еволюціонувати в бік суспільства «загального утриманства» і анти трудової, атипротестанської мотивації і, судячи з романів новомодного французького письменника М. Уїльбека, тотального аморалізму, перед яким «відпочивають» звичай Риму періоду занепаду.

Сучасні аналітики констатують усе більшу втрату західною цивілізацією творчого еросу, яку, ще Е. Фромм назвав втечею від свободи, за якої людина прагне підмінити буття комфортом, володінням, що призводить до наростання так званої одномірності сучасної західної людини навіть у технологічно розвинених країнах, своєрідної мегамашинізації суспільства в цілому, тобто явищ, проти яких застерігали Л. Мемфорд, Г. Маркузе, Х. Ортега-і-Гассет, М. Вебер, А. де Сент-Екзюпері, О. Гакслі.

Отже, неоліберальна (або неоконсервативна) модель продемонструвала свою повну безперспективність і кризовість саме у світовому масштабі. Тому, якщо справді вести мову про ефективні антикризові заходи, необхідно усвідомити потребу змін у цивілізаційно-стадіальному масштабі. Причому новий суспільний лад за принципами своєї організації повинен бути не просто постіндустріальним, а саме посткапіталістичним, тобто таким, що долає всі форми навіть не просто грошового фетишизму, а саме ліберально-фінансового тоталітаризму. Мобілізаційно-креативні моделі суспільного устрою, базовані на корпоративно-солідаристських парадигмах суспільного розвитку, як показує досвід Німеччини, Франції, Іспанії, Японії і так званих близькосхідних тигрів у ХХ ст., є надзвичайно ефективними не тільки для подолання різноманітних системних криз, а й здійснення потужних модернізаційних проєктів, що, як ніколи, є на часі в Україні.

Ця модель має важливий політологічний вимір, що полягає у створенні системи не поділу, а взаємодії гілок влади в межах послідовно розробленої форми президентського правління, теоретичні засади якої залишаються предметом гострих дискусій і у вітчизняній, і у закордонній політології Заходу і Сходу. Більше того, подібна модель економіки і влади, системні параметри якої зовсім не враховано в Лісабонській угоді, вкрай актуальна і для відтворення системного балансу між національними і наднаціональними інститутами, і в першу чергу в ЄС. На нашу думку, корпоративна модель є оптимальною для впровадження мобілізаційно-пошукової стратегії суспільства, особливо у кризові періоди його розвитку. Для більшості ж нинішніх посткомуністичних держав, і в першу чергу для України, реалізація соціально-інноваційних переваг корпоративізму є чи не єдиним шансом подолання економічного й технологічного відставання від країн світового «ядра».

Але що може бути запорукою того, що людство, нехай і поступово, шляхом спроб і помилок, почне намацувати єдино можливий шлях до порятунку?

Тут, на мою думку, дуже важливо врахувати, що насправді прямої залежності між рівнем життя і рівнем демократії не існує; в багатьох же випадках, хоч як це дивно звучить, вона може набувати протилежної залежності, коли грошовий фетишизм — не життя, а споживання — стає самоціллю. Більше того, той самий глобалізм, що спирався багато років на ідеологію «неоконсерватизму», породив і нові вкрай негативні явища, небезпечні для самого західного світосистемного ядра. Зокрема, ще Е. Тофлер у своїй знаменитій «Третій хвилі» писав про небезпеку того, що ТНК, левова частка яких — американські, все активніше починають діяти проти своїх власних «країн базування» — національних держав. Врешті так і сталось: американські ТНК, отримавши гроші американських платників податків з метою диверсифікації джерел постачання нафти задля гарантування економічної безпеки країни, використали її як надприбуток для власного збагачення [35].

Про те, що прагнення будь-що максимізувати прибуток вбиває національний ринок, а це своєю чергою призводить до деформації структури американської економіки, сприяє зростанню валютних резервів азійських країн в доларах і цінних

паперах, номінованих у доларах, і вже серйозно загрожує економічній безпеці США, пише П. Б'юкенен: «Мірою того, як виробництво переміщується в Китай, а сфера високих технологій мігрує в Індію, американці, які опинилися на низькооплачуваних ...посадах в секторі послуг, почнуть відраховувати все менше на охорону здоров'я і соціальне забезпечення, та й податки штату скоротяться. Бебі-бумерів з високим рівнем доходу витіснять емігранти, що не мають ані досвіду, ані знань, тому уряду доведеться збільшувати податки на працюючих американців, щоб компенсувати відхід з ринку праці старшого покоління» [36].

Але це не головне: сформована установка на мінімізацію творчих зусиль, коли ідеали, пов'язані з обов'язками, витісняються вузькоогоїстичними приватними, у повному сенсі, інтересами і суто матеріальними потребами, за ситуації, коли спільноті потрібно зробити колективне надзусилля, продемонструвати, за словами П. Тіллаха, «мужність бути», неминуче обертається втечею від реальності і водночас — від свободи.

Навіть людина, яка знається на законах функціонування сучасного фінансового імперіалізму не по чутках — Д. Сорос, у своїй останній праці (2006), намагаючись зрозуміти, «що не так з Америкою», доходить висновку, що головна вада полягає у споживацтві. Причому йдеться насамперед «про надто велике схиляння перед успіхом — що вимірюється грошима — у збиток сутнісним цінностям» [37], внаслідок чого «...Америка зазнає поразки. Ейфоричне суспільство, зовсім не стурбоване пошуками істини, не вміє подивитися в очі суворій дійсності. Це робить його вразливим для різного роду брехливих ідеологій, оруелівського новоязу та інших форм брехні...» [38].

У змістовному аналітичному дослідженні Д. Гарві, зазначаючи, що зараз США позичають близько «2-х млрд дол. щоденно», підкреслює, що внаслідок тотальної установки американців на заощадження творчої енергії «технологічна перевага також похитнулася, країна стрімко втрачає провідну роль у галузі культури та моральних цінностей» [39]. Безпосереднім наслідком цих процесів стало неухильне розмивання титульного англосаксонського етносу в США, що, як відзначають С. Гантингтон у праці «Хто ми? Виклики американській національній ідентичності» (2004) та П. Бюкенен у праці «На краю загибелі» (2006), вже реально загрожує існуванню країни.

До таких висновків доходять не лише представники консервативного напрямку соціології. Один із основоположників концепції фінансового імперіалізму Д. Гобсон у праці «Еволюція сучасного капіталізму» також проводив поділ між представниками промислового і торговельного капіталу і міжнародними фінансовими спекулянтами. Видатний фундатор американського інституціоналізму Т. Веблен писав про несумісність інтересів інженерно-технічної інтелігенції та «бізнесу», який все більше перетворюється на «зледачильний клас» на тій підставі, «що мотив бізнесу — грошова вигода. Його метод — купівля-продаж. Мета — накопичення багатства» [40]. Як тут не згадати програмної праці В. Зомбарта «Буржуа: до історії духовного розвитку сучасної економічної людини», за яким головний недолік підприємця-міщанина в тому, що він насаджує ідеал економічної людини, для якої «жива людина з її щастям і горем, з її потребами і вимогами витіснена із центру кола інтересів і її місце зайняли дві абстракції: нажива і діло. Людина, отже, перестала бути тим, чим вона була до кінця ранньокapіталістичної епохи, — мірою всіх речей» [41].

Отже, гроші як свобода для одних і поневолення для інших рано чи пізно трансформуються у поневолення для самих поневолювачів, внаслідок чого в самому західному світі продовжуватиме наростати конфлікт між справжнім патріотизмом і гегемоністською плутократією. А тому, попри всю колосальну інерційність великих соціальних систем, епоха перекладання своїх проблем із хворої голови на ще більш хвору, спосіб життя за принципом «гроші не пахнуть» добігають свого кінця. Сьогодні не тільки в Україні, а навіть у розвинених західних країнах, все сильніше відчувається брак справжніх політичних і економічних еліт, меритократичних «творчих меншостей», інтелігенції у соціологічному сенсі цього слова.

Тому хочу підкреслити, що від того, чи з'являться в найближчому майбутньому в розвинених державах представники нової еліти (в західній політології вони отримали назву кризових або креативних менеджерів), яким на тлі глобальних екологічних катаклізмів, великого переселення народів, що фактично уже почалося, етнічного розмивання корінних націй, необхідно виконати завдання принципової зміни системи світового поділу праці і механізму функціонування самого глобалізму, буде залежати не тільки доля України, а й усього людства.

Отже, можна сподіватися на те, що час «временщиків» минає у всесвітньому масштабі. Причому політичні лідери справді нової хвилі цивілізаційного розвитку людства значно менше будуть зацікавлені формувати слухняні місцеві колоніальні адміністрації, як це відбувалось в останні десятиліття, коли самостійний державний курс навіть невеликих країн розглядався як небезпечний для існування загальносвітової системи економічного загарбництва прецедент «антидемократичного авторитаризму».

Таким чином, на противагу ліберальним ідеям заміни не тільки виборних, а й обраних еліт найманими держслужбовцями, в осяжному майбутньому буде неухильно збільшуватися попит на політичних лідерів, яких американський політолог Б. Мейрофф цілком справедливо відносить до так званого героїчного типу лідерства і стосовно яких працюватиме антична максима, що її любив цитувати Н. Бонапарт: «З левом на чолі стадо овець сильніше за зграю левів, якими керує вівця» (точніше, баран).

І саме в цьому полягає не тільки наш шанс, а й шанс економічно розвинених країн на спільний порятунок!

Використані джерела та література

1. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. — М. : ООО «Издательство АСТ», 2003. — С. 241–259.
2. Любащенко В. І. Історія протестантизму в Україні. — Львів : Видавнича спілка «Просвіта», 1995. — 350 с.; Європейське відродження та українська література XIV–XVIII ст. — К. : Наукова думка, 1993. — 373 с.; Чижевський Д. Західноєвропейська філософія в старій Україні (XV–XVIII ст.) // Д. Чижевський. Філософські твори у 4-х т. — Т. 2. — К. : «Смолоскип», 2005. — С. 97–112; Чижевський Д. XVII ст. в духовній історії України // Д. Чижевський. Філософські твори у 4-х т. — Т. 2. — С. 113–125; Литвинов В. Ренесансний гуманізм в Україні. — К. : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2000. — 472 с.
3. Кагарлицький Б. Периферийная империя. Россия и миросистема. — М. : Ультракультура, 2003. — С. 130–457.
4. Кресіна І. О. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси: етнополітологічний аналіз. — К. : Вища школа, 1998. — 392 с.; Донченко Е. А. Социетальная психика. — К. : Наукова

- думка, 1994. — 208 с.; Донченко О., Романенко Ю. Архетипи соціального життя і політика (глибинні регулятиви психополітичного повсякдення). — К. : Либідь, 2001. — 334 с.; Українська душа. — К. : Фекнікс, 1992. — 128 с.
5. Чижевський Д. Коменьский і німецькі пієтисти // Д. Чижевський. Філософські твори у 4-х т. — Т. 3. — С. 153–157; Чижевський Д. Сведенборг у слов'ян // Д. Чижевський. Філософські твори у 4-х т. — Т. 3. — С. 158–200; Чижевський Д. Якоб Беме в Росії // Д. Чижевський. Філософські твори у 4-х т. — Т. 3. — С. 278–294; Чижевський Д. До характерології слов'ян. Українці // Чижевський Д. Філософські твори у 4-х т. — Т. 2. — С. 36–42; Чижевський Д. XVII ст. в духовній історії України // Д. Чижевський. Філософські твори у 4-х т. — Т. 2. — С. 113–125; Чижевський Д. Західноєвропейська філософія в старій Україні (XV–XVIII ст.) // Д. Чижевський. Філософські твори у 4-х т. — Т. 2. — С. 97–112; Чижевський Д. П. О. Куліш — український філософ серця // Д. Чижевський. Філософські твори у 4-х т. — Т. 2. — С. 206–216; Чижевський Д. Вплив філософії Шеллінга (1775–1854) в Україні // Д. Чижевський. Філософські твори у 4-х т. — Т. 2. — С. 164–171.
6. Трубецкой Н. История. Культура. Язык. — М. : Универс, 1995. — С. 365–367.
7. История отечества: люди, идеи, решения. Очерки истории России IX–XX в. — М. : «Изд-во политической л-ры», 1991. — С. 186–189.
8. Плеханов Г. Об атеизме и религии в истории общества и культуры. — М. : Мысль, 1977. — С. 86–96; Фроловский Г. Пути русского богословия. — К. : «Путь к истине», 1991. — С. 82–127; Смирнов В. Феофан Прокопович. — М. : Соратник, 1994. — 221 с.
9. Шлемкевич М. Загублена українська людина. — К. : МП Фенікс, 1992. — 168 с.; Цимбалістий Б. Тавро бездержавности. Політична культура українців. — К. : Видання Української Всесвітньої Координаційної Ради та Республіканської асоціації українознавців, 1994. — 61 с.; Базилевський В. Холодний душ історії. Есеї, статті. — К. : Ярославів Вал, 2008. — 680 с.; Маляренко В. Чому Україна відстала країна? // Голос України. — 25 вересня 2010. — № 179. — С. 6–7.
10. Сковорода Г. Повне зібрання творів у двох томах. — К. : Наукова думка, 1972. — Т. 1. — С. 420.
11. Там само. — С. 422.
12. Там само. — С. 420.
13. Там само. — С. 437–438.
14. Лойола И. Выдержки из общего экзамена // Андреев А. История ордена иезуитов. Иезуиты в Российской империи XVI — начала XIX века. — М. : Русская панорама, 1998. — С. 245 (приложения).
15. Кальвин Ж. Наставление в христианской вере. — М. : Издательство Российского государственного гуманитарного университета, 1999. — Т. 3. — С. 187.
16. Там же. — С. 188.
17. Чубинский В. В. Бисмарк. Биография. — СПб. : Образование — Культура, 1997. — С. 24–25.
18. Майка Ю. Социальное учение католической церкви. Опыт исторического анализа. — Рим — Люблин: Издательство Святого Креста, 1994. — С. 274–289; Иван Павло П. Пам'ять та ідентичність. Бесіди на зламі століть. — Львів : Літопис, 2005. — С. 69–131.
19. Тихолаз А. Г. Передмова // П. Д. Юркевич. Вибране. — К. : Абрис, 1993. — 416 с.
20. Горський В. Історія української філософії. — К. : Наукова думка, 2006. — С. 151–171.
21. Шморгун О. Нова соціально-економічна система: від утопії до... міфу? // Політологічні читання. — 1992. — № 3. — С. 17–49.
22. Винниченко В. Заповіт борцям за визволення. — К. : Видавниче товариство «Криниця» книголюбів України, 1991. — С. 91.
23. Там само. — С. 94.
24. Там само. — С. 90–94.
25. Данилів В. Ю. Солідарність і солідаризм. — К. : Видавничий дім «KM Academia», 2000. — 152 с.
26. Портрет солідаризма. Идеи и люди. — М. : Посев, 2007. — 320 с.
27. Шморгун О. Інтелектуальні корені українського солідаризму // Перехід IV. — 2002. — Вип. 9. — С. 33–36; Шморгун О. Основний зміст поняття «українська національна ідея» // Розбудова держави. — 1997. — № 6. — С. 10–20; Шморгун О. Україна: шлях відродження.

- Економіка, політика, культура. — К. : Фондація Ольжича, 1994, — 167 с.; Шморгун А. Антитоталитарный потенциал китайской социально-мировоззренческой традиции // Цивилизационные модели и их исторические корни. — К. : Наукова думка, 2002. — С. 333–346; Ткаченко В. Солідаризм: європейський досвід суспільної консолідації для України // Україна в Європі: пошуки спільного майбутнього. — К. : Фенікс, 2009. — С. 477–496; Метельова Т. О. Солідаризм в українському виконанні // Народний депутат. — 2006. — № 2 (14). — С. 82–85.
28. Шморгун О. Безпрецедентний прецедент. Світова фінансова криза: останнє попередження // Народний депутат. — 2008. — № 11. — С. 38–43.
29. Шморгун О. Світова фінансова криза в цивілізаційному вимірі // Філософська думка. — 2009. — № 2. — С. 56–72.
30. Шморгун А. Китай и постсоветское пространство: поиск цивилизационной альтернативы // Цивилизационные модели современности и их исторические корни. — К. : Наукова думка, 2002. — С. 346–365; Шморгун А. Этнациональное измерение глобальных цивилизационных тенденций Нового и Новейшего времени // Цивилизационные модели современности и их исторические корни. — С. 258–365.
31. Фридман В. Социалистические Штаты Америки. Дежавю, или Новые песни о старом. — М. : «Издательство НЦ ЭНАС», 2006. — С. 37.
32. Шморгун О. Інноваційна стратегія побудови політичної влади в Україні // Феномен інновації: освіта, суспільство, культура. — К. : Педагогічна думка, 2008. — С. 382–383.
33. Эрхарт Л. Полвека размышлений. Речи и статьи. — М. : «Руссико», «Ордынка», 1993. — С. 539.
34. Там само. — С. 442.
35. Сол Д. Ублюдки Вольтера. Диктатура розуму на Заході. — М. : Транзиткнига, 2007. — С. 568.
36. Бьюкенен П. Правые и не-правые. — М. : Транзиткнига, 2006. — С. 260.
37. Сорос Дж. Эпоха ошибок. Мир на пороге глобального кризиса. — М. : «Альпина. Бизнес. Бук», 2008. — С. 105.
28. Там само. — С. 111.
39. Харви Д. Краткая история неолиберализма. — М. : Поколение, 2007. — С. 260.
40. Veblen T. The Theory of Business Enterprise. — N. Y. : Oxford Press, 1904. — P. 39.
41. Зомбарт В. Собрание сочинений в 3-х томах. — Т. 1. — СПб. : «Владимир Даль», 2005. — С. 216.

УДК 327(4:477)
ББК 66.4(4)+66.4(4Укр)
К90

*Рекомендовано до друку
Вченою радою Інституту європейських досліджень НАН України
(Протокол № 6 від 30 червня 2010 року)*

*За повного або часткового відтворення матеріалів монографії
посилання на видання обов'язкове*

Рецензенти: *Ф. М. Рудич*, доктор філософських наук, професор, академік Академії політичних наук України
В. М. Ткаченко, доктор історичних наук, професор, академік Національної академії педагогічних наук України

К90 **Культурно-цивілізаційний простір Європи і Україна: особливості становлення та сучасні тенденції розвитку:** колективна монографія / керівник авторського колективу і науковий редактор — доктор історичних наук, професор А. І. Кудряченко // Інститут європейських досліджень НАН України. — К. : Університет «Україна», 2010. — 405 с.

ISBN-978-966-388-331-1.

Автори монографії всебічно досліджують феномен розвитку Європи, її культурно-цивілізаційні параметри і залученість України до цих процесів. У роботі висвітлюються важливі тенденції зміцнення цивілізаційних та культурно-політичних вимірів, які уможливили формування Європейського Союзу як унікального об'єднання, що нарощує геополітичний вплив та сприяє поширенню і поглибленню інтеграції до загальноконтинентальних масштабів. Окремо проаналізовано європейський вибір України, його цивілізаційну складову, а також розвиток держави та громадянського суспільства в контексті формування спільного європейського простору.

Монографічне дослідження розраховане на науковців — істориків, політологів, культурологів, філософів, воно стане в нагоді фахівцям з міжнародних відносин і державного управління, політикам і дипломатам, а також широкому колу читачів, які цікавляться даною проблематикою.

УДК 327(4:477)
ББК 66.4(4)+66.4(4Укр)